

**M. AVEZOV'UN «ABAY YOLU» ROMANINDAKİ İSİM YÜKLEMLİ
CÜMLELERİN KULLANILIŞ BIÇIMLERİ**

**FRAMEWORK OF THE USE NOMINAL SENTENCES IN M.AUEZOV'S
NOVEL-EPIC "THE WAY OF ABAI"**

**ИМЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РОМАНЕ-ЭПОПЕЕ М. АУЭЗОВА
«АБАЙ ЖОЛЫ»**

Erdoğan ALTINKAYNAK*
Safura BORİBAYEVA**
Aygerim SMAGULOVA***

ÖZ

Çalışmada, Kazak Türkçesindeki isim cümleleri (isim yüklemli cümleler) M. Avezov'un "Abay Yolu" romanı ışığında incelenmiştir. Fiil yüklemli cümlelerden farklılıkları ortaya konularak isim cümlelerinin iletişimsel kullanımına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmada elde edilen veriler tablo halinde gösterilmiştir.

Kazak Dil Biliminin ortaya çıkması ve tarihi gelişiminde çok sayıda sözdizimi uzmanları ve bazı genç araştırmacılar basit ve birleşik cümlelerin çeşitlerini, birbirlerinden farklılıklarını, iç açıdan anlam, dış açıdan kuruluş özelliklerini geniş bir biçimde araştırmışlardır.

Bunlara rağmen günümüzde cümle çeşitlerinin dilimizde mevcut olan, fakat ilmi açıdan daha araştırılmamış türleri, araştırma alanı içine dahil edilmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra cümlelerin kuruluş özellikleri, sözcük türlerinin ona doğrudan etkisi, onun cümle anlamına tesiri de ele alınan meseleler içindedir. Günümüzdeki Dil biliminin gelişme durumunda dil düzeyleri arasındaki ilişkileri açığa kavuşturmak, Kazak Dilinin gramer yapısındaki önemli yönlerden biri olarak sayılmaktadır.

Türk Dil biliminde ilk olarak A. P. Potseluevskiy, Kazak Dil biliminde ise M.Balakayev tarafından Kazak dilindeki isim cümleler incelenerek, onların fiil cümlelerinden farklılıkları gösterilmiştir. Çalışmada özellikle Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" romanının birinci (1942) ve ikinci (1961) baskısında geçen cümlelerin karşılaştırmalarını yer verilmiştir. Birinci baskıda ortaya çıkan fiil cümlelerinin ikinci baskıda isim cümleleriyle değiştirilme nedenini yazar, iletişimsel ve pragmatik işlevi yerine getirirken düşüncüyü sadece özlü ve doğru olarak ifade etmenin yanı sıra metnin anlamını güçlendirmek için yapılmıştır diye belirtir. Ayrıca makalede, Kazak edebiyatının klasik yazarı M.O. Avezov'un "Abay Yolu" romanındaki isim cümleleri, onların türleri, kullanılış özellikleri üzerinde durulmuştur. Özellikle çeşitli isim cümlelerinin yazar tarafından kullanılış şekilleri ve onların kuruluş özellikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsim cümleleri, fiil cümleleri, eser, özellikler, yüklem.

ABSTRACT

Nominal sentences are examined in the Kazakh language on the material of epic novel of M.Auezov "The way of Abai". Their differences from the verbal sentences are

*. ORCID: 0000-0003-1105-0479 Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İBEF, TDE Bölümü, Ardahan / Türkiye, erdoganaltingaynak@ardahan.edu.tr

** . ORCID <http://orcid.org/0000-0003-1898-7328> Doç. Dr. El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Almatı/Kazakistan; sofikazgu@mail.ru

***. ORCID:0000-0002-9472-3888 Doç.Dr. Aygerim Smagulova El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Almatı/Kazakistan;aigerim_0715@mail.ru

educated and communicative setting of nominal sentences is determined. The findings of the study are shown in tables.

The experts and young researchers specialised in the syntax of emergence of Kazakh Linguistics and its development through time have researched the simple, compound and complex types of sentences, their differences, inner meanings and outer structures on a large scale.

Despite all these efforts, the sentence types present in our language, yet not researched scientifically, have been included within the scope of Linguistic research. In addition, the characteristics of sentence structure, the direct influence of word types upon this, and their effect on the meaning of the sentence are some of the issues dealt with. In the present situation of the development in Kazakh Linguistics, clarification of the relations between different levels of language will be an important dimension of the the structure in Kazakh language syntax.

Nominal sentences were first distinguished and their differences from the verbal ones were first shown in turkic linguistics by A.P.Potseluevskiy and in Kazakh linguistics by M.Balakaeviy. The special attention was paid to the comparison of the sentences used in the first (1942) and second (1961) editions of novel of M.Auezov "The way of Abai". The replacement of verbal sentences meeting in the first edition on the nominal ones in the second, is conditioned, according to the opinion of author, by ability of last not only capaciously and exactly to express an idea but also to strengthen an expressiveness of the text, performing the communicative-pragmatic duty.

In this article much attention is given to the nominal sentences, their kinds, features of the usage in the novel of classic of Kazakh literature, writer M.Auezov "The way of Abai".

Keywords: *nominal sentences, verbal sentences, work, features, predicate.*

АННОТАЦИЯ

Именные предложения рассматриваются в казахском языке на материале эпического романа Мухтара Ауэзова «Путь Абая». Выявляются их отличия от глагольных предложений и определяется коммуникативная установка именных предложений. Результаты исследования представлены в таблицах.

Специалисты и молодые исследователи, специализирующиеся на синтаксисе возникновения казахской лингвистики и ее развития во времени, исследовали простые, сложные и составные типы предложений, их различия, внутренние значения и внешние структуры в широком масштабе.

Несмотря на все эти усилия, типы предложений, присутствующие в нашем языке и еще научно не исследованные, были включены в сферу лингвистических исследований. Кроме того, некоторые из рассматриваемых вопросов касаются особенностей структуры предложения, непосредственного влияния типов слов на нее и их влияния на смысл предложения. В современной ситуации развития казахского языкознания выяснение отношений между различными уровнями языка будет важным аспектом структуры синтаксиса казахского языка.

А.П. Поцелуевский впервые выделил именные предложения в тюркском языкознании, а также показал их отличия от глагольных предложений, а в казахском языкознании данное открытие принадлежит М. Балакаеву. Особое внимание было уделено сравнению предложений, использованных в первом (1942) и втором (1961) изданиях романа Мухтара Ауэзова «Путь Абая». Замена глагольных предложений, встречающихся в первом издании, на именные во втором, обусловлена, по мнению автора, способностью последних не только кратко и точно выразить мысль, но и усилить выразительность текста, выполняя свой коммуникативно-прагматический долг.

В данной статье большое внимание уделяется именным предложениям, их видам, особенностям употребления в романе Мухтара Ауэзова «Путь Абая», который является классикой казахской литературы.

Ключевые слова: именные предложения, глагольные предложения, произведение, особенности, сказуемое.

Giriş

Sözdiziminin araştırdığı ana kollardan biri, cümledir. Kazak Dil Biliminin ortaya çıkması ve tarihi gelişiminde bütün sözdizimi uzmanları: A. Baytursinov, K. Jubanov, S. Amanjolov, N. Sauranbayev, H. Basimov, C. Jiyenbayev, Ş. H. Sarıbayev, M. Balakayev, T. Kordabayev, R. Amir, K. Esenov, O. Tolegenov, M. Sergaliyev, T. Sayrambayev, B. Sağındıkoğlu, J. Sadvakasov, J. Jakupov, T. Ermekova ve bunların yanı sıra K. Onalbayeva, B. Elikbayev gibi genç araştırmacılar basit ve birleşik cümlelerin çeşitlerini, birbirlerinden farklılıklarını, iç açıdan anlam, dış açıdan kuruluş özelliklerini geniş bir biçimde araştırmışlardır. Bunlara rağmen günümüzde cümle çeşitlerinin dilimizde mevcut olan, fakat ilmi açıdan daha araştırılmamış türleri, araştırma alanı içine dahil edilmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra cümlelerin kuruluş özellikleri, sözcük türlerinin ona doğrudan etkisi, onun cümle anlamına tesiri de ele alınan meseleler içindedir. Günümüzdeki Dil biliminin gelişme durumunda dil düzeyleri arasındaki ilişkileri açığa kavuşturmak, Kazak Dilinin gramer yapısındaki önemli yönlerden biri olarak sayılmaktadır. Gramer birimleri arasındaki paradigmatik ilişkileri incelemek, işlevsel dil bilgisinin görevi olarak sayılmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Kazak dilindeki isim cümleleri belirli bir düzene (sisteme) konulmamıştır ve bunda eylem-merkezli (ingilizce “Verbo-Centrism”) bakış açısının etkisi büyüktür. Sebebi fiil (eylem), zaman kip hallerinden oluşur şeklindeki bakış açısı hakim olmuştur. Bu yüzden de genel dil biliminde (Rus dil biliminde) isim cümleleri kesik (yarım) cümleler ya da sadece öznesiz cümleler olarak adlandırılmıştır. Makalemizde konumuzla ilgili bilim adamlarının görüşleri üzerinde durmayı uygun gördük. Türkoloji bilim dalında isim cümleleri hakkında ilk olarak fikir yürüten Türkmen dilinin uzmanı A. P. Potseluevskiy: “Bu özelliklerden biri, Türk lehçelerindeki sınırlı fiil şekillerinin ve ardından verbal cümle kalıplarının çok erken devirlerde meydana gelmesiyle alakalıdır. VIII. yüzyıldan kalma Orhun Abideleri’nin dilinde bizler sadece iki fiil şeklinin yani, tamamlanmış ve tamamlanmamış şeklinin olduğunu görüyoruz (geçmiş zamanın genel şekli). Dolayısıyla Eski Türk dillerinin sözdizimi yapısına göre nominal cümlelerin kullanılışı olağan bir durumdur” diyen bilim adamı, Türk dillerinin Avrupa dillerinden önemli bir farkının olmasını, isim cümlelerinin ilk dönemlerde meydana gelmiş olmasına dayandırmaktadır.

Yazar, VIII. yüzyıldan kalma Orhun Abideleri’nde genellikle isim cümlelerinin çokça olduğunu, tamamlanmış ve tamamlanmamış fiil şekillerinin de görüldüğünü, fakat onlardan sonra isimli yüklemelerin de görüldüğünü dile getirir. Son abidelerde ve diğer yazılı belgelerde fiil unsurlarının yüklem olarak kullanılması görülmeye başlamıştır. Daha sonra fiil cümleleri kalıplaşmaya başlayınca XVIII-XIX yy. isim cümlelerine göre fiil cümleleri daha çok kullanılmaya başlamıştır. Bu birleşik yüklem sadece basit cümlelerde değil, hatta birleşik cümlelerde de bolca yer almıştır gibi sonuca varmıştır. Bu yüzden günümüzde cümle çeşitlerinin hepsi genellikle fiil cümlesi şeklinde verilmektedir der (Potseluevskiy 1975: 284).

E. V. Sevortiyan, Türk dillerindeki cümle yapısı ve onun nominativ cümleler sayılması hakkında: “Eski dönemlerde mevcut olan ve günümüzde soyu tükenen dillerle birlikte, köklü bir yazılı geleneğe sahip daha arkaik dil yapısı olan yaşayan çağdaş Türk yazı dilleri yapı bakımından nominal cümle kuruluşuna sahip diller sıralamasına girer” (Sevortiyan 1961: 5) demiştir.

Bu düşünceden yola çıkarak biz, günümüzdeki gelişmiş, uzun yıllar boyu yazılı geleneğe sahip diller de, eski yapılı ölü ya da diri Türk dilleri de yapı bakımından nominativ cümleler sıralamasına dahil olur gibi sonuç çıkarabilmekteyiz. Yazarın, yüklem şeklindeki isim fiiller hakkında: “A. P. Potseluevskiy, bütün Türk dillerine ortak olan bakış açısından yola çıkarak, gerek Eski Türk cümle yapısında ve gerekse Türk dilleri tarihinde isim kategorisinin fiil

kategorisinden baskın olduğunu söylemiştir” (1961: 318) dediğinden, A. P. Potseluevskiy ile aynı fikirde olduğunu farkettilik. Bunun yanı sıra bilim adamı bu sürecin bütün Türk dilleriyle alakalı olduğunu dile getirir.

Türk dil bilimi araştırmalarında A. P. Potseluevskiy, Kazak Dil biliminde M. Balakayev ilk olarak isim cümleleri ayırıp, onun fiil cümlelerinden farkını ortaya koymuşlardır. Çalışmamızda, Kazak Edebiyatının klasik yazarı Muhtar Avezov’un “Abay Yolu” romanındaki isim cümleler, türleri, onların kullanılış şekilleri ve özellikleri incelenecektir. Amacımız, yazarın bolca kullandığı isim cümlelerinin çeşitlerini ve onların yapılış özelliklerini ortaya koymaktır.

Ana metin

Kazak edebiyatında isim cümlelerini en çok kullanan, kaleme aldığı “Abay Yolu” romanında başarılı yazar, tanınmış söz ustası Muhtar Avezov olmuştur.

“Abay anlatımlarının dili zengin ve belağâtlidir. O, Kazak halkının konuşma dili ile folklorunun ve yazılı edebiyatının söz varlığını bütün zenginliğiyle ortaya seren bir dildir. O yüzden bu eseri kelime hazinesi açısından Kazak dilinin en değerli hazinesidir diyebiliriz. Biz kendimizi Kazak dilini orta düzeyde bilen bir okuyucu kısmına dahil ettiğimiz halde, romanda daha önce hiç bilmediğimiz ya da anlamını tam olarak anlayamadığımız kelimeler az değildir. Öyle kelimeler “Abay romanı” sayesinde Kazak edebi dilinin içinde hak ettiği yere yerleşerek, geniş kullanıma girmiştir. Mesela, şınayı (gerçek, hakiki, samimi), ştırman (anlaşılmaz, karmakarışık, çetrefilli), şatkalın (uçurum, yar), paş etu (açığa vurmak, ortaya çıkarmak, göstermek), nöpir (kalabalık, çok sayıda insan topluluğu), arandav (başı belâya girmek), şat – şadıman (mutlu, şaduman, memnun), tüş şayısu (kavga etmek, küsmek, kırılmak), aktev (badanalamak, badana yapmak), tanaurav (nefesi tükenmek, nefes nefese kalmak), iyen (geniş bozkır, uçsuz bucaksız), curt (halk, millet, göç nedeniyle terk edilen yer), tokmeyil (kanaatkar, elindekiyle yetinen, fazla kazanma hırısı olmayan, yetingen) gibi kelimeleri edebi dile Muhtar Avezov kazandırmıştır. Bununla birlikte ilk baştaki anlamını kaybeden eski sözler de Avezov’un kullanımıyla yeni anlamlar kazanarak, yeniden canlandığını görebiliriz. Mesela, kşjil (öfke, kızgınlık, sinir), abzel (teçhizat, araç – gereç, alet edavat, koşum), kırbay (kavgalı, kızgın, gergin), sığır (yetersiz, az, sönük, cılız), üyezdev (çok sıcak günlerde sineklerden korunmak için hayvanların, burunlarını birbirlerinin gölgelerine saklayarak toplu halde durmaları), bakıl boluv (baki dünyaya göçmek, vefat etmek, ölmek) gibi kelimeler hakkında bunları söyleyebiliriz. Bunların hepsi Avezov dilinin söz varlığı açısından zenginliğini göstermektedir. Fakat yazarın dil ustalığı sadece onun söz varlığı zenginliğiyle ölçülemez. Özellikle bu zenginliği yazarın eserlerinde kullanma ustalığıyla, yani sözdizimi yapııyla ölçmek mümkündür. Bu yanıyla ele alındığında, Muhtar Avezov’un ustalığı çok farklıdır” (Karatayev1987: 151-152).

“Abay” tarihi romanının ilk cildi 1942 yılında, ikincisi 1947 yılı yayımlanmıştır. 1949 yılı esere Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Devlet ödülü verilmiştir. Büyük yazar ve onun halkı hakkındaki tarihi romanlar derlemelerinin devamı olan “Abay Yolu” romanı da iki ciltliktir. İlki, 1952 yılında, ikinci cildi 1956 yılında düzeltilerek yayımlanmıştır. Böylece, “Abay Yolu” adlı kitap dört cilt halinde 1959 yılında Lenin ödülüne laik görülmüştür (1997: 262-263).

“Abay” tarihi romanının birinci kitabı 1942 yılında, ikinci kitabı 1947 yılında yayımlanmıştır. İki kitabı 1948 – 1949 yıllarında kazak, rus dillerinde eş zamanlı yayımlandı. 1952 yılı ve 1956 yılları düzeltilerek

tekrar yayımlanmıştır. “Kendi kütüphanesinde bu eserin 1948 – 1949 yılındaki basılımda (1, 2 kitap) başka birisinin eliyle düzeltilmiş şekilleri vardır. Bu, 1952 yılında yayına hazırlayan kişinin düzeltmeleri gibidir. Yazar, bu çalışmaların yapılmasına izin vermiş olmalı ki, daha sonraki yayımlanmış şekillerinde o düzeltmeler geçerliydi. Yayın sırasındaki düzeltmeleri kontrol edip etmediği belli değildir, fakat el yazması şeklini sunacak sırada oldukça dikkatle kontrol etmiş; her kelime ve cümleyi gördükçe içinden düzeltesi gelir gibi olmuştur. Buna benzer olaylar her yayım sırasında sürekli tekrarlanmıştır. Eğer ilk yayınlarda “edi” (idi), “eken” (imiş) gibi ek fiiller çok kullanılmışsa, daha sonraki yayınlarda bunlar yavaş yavaş azalmış ve son yayımlanmış şekilde tamamen kaldırılmıştır. Bazen onların yerine geçecek başka kelimelerle değiştirdiği de görülmüştür. Onlar: “Munun bari kıyalap atkanda Kunanbay’dın koşemeti edi” (Bunların hepsi söz aramızda, Kunanbay’ın gösterdiği hürmet idi), “Mına minezderin keşirgendey edi” (Bu davranışlarını affetmiş gibiydi), “Salgırtığı jok, sergek, katal küzetşi edi” (İhmalkar olmayan, uyanık, sert bir bekçi idi) gibi benzer örneklerle devam eder” (Akimov 1989: 597).

Kişisel araştırma

Muhtar Avezov “Abay” anlatımlarının birinci ve ikinci basımının arasında isim cümlelerinin verililişi açısından büyük farklılıklar mevcuttur.

Biz de bu çalışmamızda romanın ilk basımı ile ikinci basımı metinlerini karşılaştırarak birçok farklılıkları ortaya koymaya çalıştık. 1 – tabloda M. Avezov’un 1942, 1947 yılları ilk olarak yayımlanan “Abay” romanı ile 1961 yılında tekrar yayımlanan “Abay Yolu” roman anlatımındaki farklılıklar ortaya koyulmuştur.

Muhtar Avezov’un “Abay” romanı	Muhtar Avezov’un “Abay Yolu” romanı
«Yolda» bölümü (1942, 1 kitap)	«Yolda» bölümü (1961, 1 bölüm)
1	2
1 Айғыздан туған Смағұл Оспанмен түйдеі құрдас болатын (96 б.). Аукыз’дан olma İsmagul Ospan ile <i>aynı yaşlarda idi</i> (96 s.).	1 Айғыздан туған Смағұл Оспанмен түйдеі құрдас (97 б.). Аукыз’дан olma İsmagul Ospan ile <i>aynı yaşlarda</i> (97 s.).
2 Дәл жанында үлкен биік шелекке ашытып қойған түйенің қымызы бар <i>edi</i> (96 б.). Там yanında büyük ve uzunca kovaya mayalanmış olan deve kimizi <i>var idi</i> (96 s.).	2 Дәл жанында үлкен биік шелекке ашытып қойған түйенің қымызы бар (98 б.). Там yanında büyük ve uzunca kovaya mayalanmış olan deve kimizi <i>var</i> (98 s.).
3 Ұлжанның күз уақытында Зере мен балаларға әзірлеп отыратын ағы <i>осы болатын</i> (96 б.). Uljan’ın sonbaharda Zere ile çocuklara hazırlamış olduğu akı (süt ürünü) <i>bu idi</i> (96 s.).	3 Ұлжанның күз уақытында Зере мен балаларға әзірлеп отыратын ағы <i>осы</i> (98 б.). Uljan’ın sonbaharda Zere ile çocuklara hazırlamış olduğu akı (süt ürünü) <i>bu</i> (98 s.).
«Şıtırmanda» (Karışıklıkta) bölümü (1942, 1 kitap)	«Şıtırmanda» (Karışıklıkta) bölümü (1961, 1 bölüm)

4 Үнсіз уайымдаған ана <i>қаралы еді</i> (144 б.). Sessizce kaygılanan ana <i>yasta idi</i> (144 s.).	4 Үнсіз уайымдаған ана <i>қаралы</i> (142 б.). Sessizce kaygılanan ana <i>yasta</i> (142 s.).
«Тауғакта» (Kaygan yolda) bölümü (1947, 2 kitap)	«Тауғакта» (Kaygan yolda) bölümü (1961, 2 bölüm)
5 Жәй басып, ауыр тыныс алып, демігіп келе жатқан, өзінің <i>шешесі екен</i> (4 б.). Yavaşça yüreyerek, derinden soluyan ve nefes nefese kalarak gelen kendi <i>annesi imiş</i> (4 s.).	5 Жай басып, ауыр тыныс алып, демігіп келе жатқан, өзінің <i>шешесі</i>. (385 б.). Yavaşça yüreyerek, derinden soluyan ve nefes nefese kalarak gelen kendi <i>annesi</i>. (385 s.).
6 Барлық тұлғасы Құнанбай тектес бұл жас әйел, – осы үйдің келіні, Абайдың апасы, <i>Мәкіш еді</i> (11 б.). Bütün görünüşüyle Kunanbay benzeyen şu genç kadın, bu evin gelini, Abay'ın ablası <i>Mekiş idi</i> (11 s.).	6 Барлық тұлғасы Құнанбай тектес бұл жас әйел – осы үйдің келіні, Абайдың апасы - <i>Мәкіш</i> (385 б.). Bütün görünüşüyle Kunanbay benzeyen şu genç kadın, bu evin gelini, Abay'ın ablası <i>Mekiş</i> (385 s.).
«Тағи да ande» (Yine şarkılarda) bölümü (1947, 2 kitap)	«Biyikte» (Yüksekte) bölümü (1961, 2 bölüm)
7 Быйылғы қыс, Абайдың ел сөзінен, тынышсыз жүрістерден өзін босатып алып, үйде көбірек орнығып отырған <i>қысы еді</i> (430 б.). Bu kış, Abay'ın yönetim işlerinden, yorucu koşuşturmalardan kendini soyutlayıp, evde daha çok zaman geçirdiği bir <i>kış idi</i> (430 s.).	7 Биылғы қыс, ел сөзінен, тынышсыз жүрістерден Абай өзін босатып алып, үйде көбірек орнығып отырған <i>қысы</i> (766 б.). Bu kış, yönetim işlerinden, yorucu koşuşturmalardan Abay'ın kendini soyutlayıp, evde daha çok zaman geçirdiği bir <i>kış</i> (766 s.).
8 Мұхамеджан да Көкбай мен Мұқа сияқты жақсы әншімін деген <i>жігіт болатын</i> (435 б.). Muhamedjan da Kökbay ile Muka gibi, iyi şarkıcıyım diyen <i>delikanlılardan idi</i> (435 s.).	8 Мұхаметжан да, Мұқа сияқты жақсы әншімін деген <i>жігіт</i> (771 б.). Muhametjan da Muka gibi, iyi şarkıcıyım diyen <i>delikanlılardan</i> (771 s.).
9 Оның үстіне, бұның өзінің де анда-санда өлең шығаратыны <i>бар еді</i> (435 б.). Üstelik onun kendisinin de ara sıra şarkılar yazdığı olur <i>idi</i> (435 s.).	9 Оның үстіне, бұның өзінің де анда-санда өлең шығаратыны <i>бар</i> (771 б.). Üstelik onun kendisinin de ara sıra şarkılar yazdığı olur (771 s.).
10 Соңғы жылдар Абайдан шыққан өлеңнің бәрін көшіріп алып, жаттап айтып жүретін Абай айналасындағы жас достың <i>бірі еді</i> (435 б.). Son yılları Abay'ın yazdığı bütün	10 Соңғы жылдар Абайдан тараған өлеңнің бәрін көшіріп алып, жаттап айтып жүретін Абай айналасындағы жас достың <i>бірі</i> (772 б.). Son yılları Abay'ın yazdığı bütün

şiiirleri kağıda geçirip, ezbere söyleyen Abay'ın etrafındaki genç arkadaşlardan biri idi (435 s.).	şiiirleri kağıda geçirip, ezbere söyleyen Abay'ın etrafındaki genç arkadaşlardan biri (772 s.).

Yukarıda gösterilmiş olan 1942 yılı yayımlanmış “Yolda” bölümündeki: Aykız’dan olma İsmagul Ospan ile *aynı yaşlarda idi* cümlesi ile 1961 yılı yayımlanan “Yolda” bölümündeki: Aykız’dan olma İsmagul Ospan ile *aynı yaşlarda* cümlesinin yüklemeleri arasında fark vardır. Demek ki yazar, ilk yayımlanmış şekilde ek fiilli yüklem şeklini verdiyse, ikinci yayımında ismi yüklem yaparak, *idi* ek fiilini de ortadan kaldırmıştır.

Diğer cümlelerin de yüklemeleri değiştirilmiştir.

İlk yayımlanmış şekilde ikinci cümle yüklemi ek fiilli iken, sonraki yayımında yüklem *var* kelimesinden yapılmıştır:

бар еді → *бар (var idi→var)*.

Üçüncü cümlede de *idi* ek fiilini kaldırarak, zamiri isim cümlesine dönüştürmüştür:

осы болатын → *осы (bu idi→bu)*.

Dördüncü cümlede sıfat yüklem ek fiilli iken, sadece sıfat yüklem olarak değişmiştir:

қаралы еді → *қаралы (yasta idi→yasta)*.

İlk yayımında beşinci cümlede yüklem cins isim ile *imiş* yardımcı fiilden oluşmuşsa, ikinci yayımında cümle isim yüklem olarak tamamlanmıştır.

иешесі екен → *иешесі (annesі imiş → annesi)*.

Altıncı cümlelerin ilk yüklemi özel isim ile *idi* ek fiilinden oluşmuşsa, daha sonra yüklem sadece özel isimden yapılarak cümleyi sonuçlandırmaktadır:

Мәкіш еді → *Мәкіш (Mekiş idi→Mekiş)*.

Yedinci cümle yapısında *Abay* isminin yerinin değiştiğini ve *idi ek fiilinin olmadığını* görebiliyoruz:

қысы еді → *қысы (kış idi →kış)*.

Bununla birlikte yazar ikinci kitabının bazı bölümlerinin isimlerini de değiştirmiştir. Mesela, ikinci bölümünün daha önceki adı *Әнде (Şarkılarda)*, ikinci basılımda *Jaylauda (Yaylada)*, dördüncü bölüm *Anda (Avda)-Okapta (Yokuşta)*, yedinci bölümü *Tağı da ande (Yine şarkılarda) – Biyikte (Yüksekte)* olarak değişmiştir.

Sekizinci basit cümlelerin birinci yayımındaki *Kökbay* özel isminin ikinci basılımda olmadığını görüyoruz ve fiilli yüklemi yazar, genel isim yüklemle dönüştürmüştür:

жігіт болатын → *жігіт (delikanlı idi→delikanlı)*.

Dokuzuncu cümlede baştaki *var idi* şekli daha sonra *idi* ek fiilsiz kullanılmıştır:

бар еді → *бар (olur idi→olur)*.

Son cümlelerin yüklemi ilk yayımında birleşik yüklem iken, ikinci yayımında *idi* ek fiilleri yazar kaldırmış ve isim fiil oluşturmuştur:

бірі еді → *бірі (biri idi→biri)*.

Bizim düşüncemize göre yazarın *olur idi, idi* gibi ek fiilleri kaldırarak, normal isim yüklemli cümleler oluşturması, isim cümlelerinin düşünceyi net ve tam olarak, kısa bir şekilde ifade etmesi sebebiyledir. *Edi (idi)* ek fiilini ele alacak olursak, bu ek fiilin “e (i) kökünde tam bir sözcük anlamı yoktur. Bu yüzden anlamı açısından da, şekli açısından da kesik (yarım) kelimelerdir. Sözcük anlamları da gramer şekilleri de eksik olmasına rağmen, onlar dilimizde önemli görevleri üstlenmişlerdir. *Edi (idi)* ek fiili tarihi e (er)fiilinin belirli geçmiş zaman şekli *er+di* şeklinde kalıplaşmıştır. Buna uygun olarak da *edi (idi)* şekli hangi

kelimeyle beraber kullanılırsa ona geçmiş zaman anlamını katar ve çekimli şekliyle hangi şahsa ait olduğunu gösteren ek fiil olarak hizmet verir” (Iskakov 1991: 248). Bunun yanı sıra “*болатын* (idi) ek fiili hem yardımcı fiil, hem de ek fiil görevini yapar. *Бол (ol)* fiilinin yardımcı fiil görevi, diğer yardımcı fiillerden farklıdır. Demek ki onun en başlıca ve önemli görevi, isim soylu sözcüklerden birleşik fiiller oluşturmaktır. Diğer yardımcı fiiller onun yerini tutamazlar. *Бол (ol)* fiilinin yardımıyla meydana gelmiş birleşik fiillerin son unsuru şekillenerek tasvir fiillerini meydana getirir” (1991: 265-267).

İsim fiiller hakkında professor M. Balakayev:

“Kazak dilinde isimlerin (isim, sıfat, sayı sıfatı, zamirlerin) hangisi olursa olsun yüklem olarak kullanılabilir. Bu arada onların yanında yardımcı fiil olması şart değildir. İsim yüklemelerinden sonra gelen ek (yardımcı) fiiller, yükleme sadece tek şahıs anlamı katmaz, cümlelerin şeklini de değiştirebilir. Bu yüzden *Мен оқушымын (Ben öğrenciyim)*. *Сен оқушысың (Sen öğrencisin)*. *Ол – оқушы (O öğrenci)* gibi çekimleri sadece isim cümleleri olarak götürsük, *Мен оқушы едім (Ben öğrenci idim)*. *Мен оқушы болатын болдым (Ben öğrenci olacağım)*. *Сен оқушы болатын болдың (Sen öğrenci olacaksın)* şeklindekileri, isim ve fiil cümlelerinin arasında yer alan, fakat isim cümlesi olma özelliği yüksek, basit cümlelerin özel, isim-fiilli birleşik yüklem çeşidi diye bakabiliriz” (1992: 131-132).

M. Avezov’un «Abay Yolu» romanının ikinci baskısında isim cümleleri çok kullanılmıştır. Bunları örneklerle de göstermeye çalışalım.

M. Avezov’un «Abay Yolu» romanının sözdizimi sisteminde isim cümleleri etkin bir şekilde kullanılır. Romanda çokluk, şahıs, iyelik ve hal ekleri ile yapılan isim cümleleri epey fazladır.

Düşüncenin kavram anlamını gösteren isim cümlelerinin M. Avezov’un «Abay Yolu» romanında sıkça kullanılması, daha sonraki dönemlerde meydana gelen yazılı edebiyatta isim ve birleşik cümlelerin oluşup, yerleşmesine temel teşkil ettiğini düşünmekteyiz. Cümlelerin isimli şekilleri son zamanları daha çok dile getirilmeye başlanmıştır.

M. Avezov’un «Abay Yolu» romanındaki isim cümlelerinin içinde en çok karşımıza, *isimlerden meydana gelmiş yüklem* çıkmaktadır.

- Tekli türde: Әсіресе өзінің ең ыстық көрген өзені – *Қарауыл*. (Özellikle kendisinin çok sevdiği ırmak – *Karavul*).

- Çoklu şekilde: Көшіп келе жатқан Абай аулы мен көрші *ауылдар*. (Göç etmekte olan Abay köyü ile komşu *köyler*).

- Şahıs çekiminde: - Мен *Оралбай емеспін*. Елдің жазықсыз, қылмыссыз *адамымын*. (Ben *Oralbay degilim*. Ülkenin masum, suçsuz *adamıym*).

- İyelik çekiminde: Ортасында бес үлкен ақ үйлер бар, көп үйлі ауыл – Абайдың *екі шешесі* Ұлжан мен Айғыздың *ауылы*. (Ortasında beş büyük ak çadır yerleşmiş olan, çok konutlu köy – Abay’ın *iki anası* Uljan ile Ayğız’ın *köyüdür*).

- İmki ekiyle yapılan: Шетінен кішкене шағын қоңырқай үйлердің орта тұсында тек сырты ғана бүтін жеңіл үй *Базаралынікі*. (Her küçük, açık kahverengi evlerin orta kısmında sadece dışı sağlam olan sıradan bir ev *Bazaralı’nınki*).

- Hal ekleriyle yapılan isim cümlelerinin romanda bulunma (lokatif), çıkma (ayırılma) ekleriyle yapılmış şekilleri çok fazla kullanılmaktadır: Үкілі тымақ, қызыл шапан *қоржында*. Қар басқан кең дала *қыбырсыз*, ұзақ жота үнсіз *де момын тыныштықта*. Алпыс үйдің екеуіне бір *аттан*. (Tüylü başlık, kırmızı

çapan *heybede*. Karla kaplı geniş bozkır hareketsiz, uzun yamaçlar suskun ve *sakin sessizlikte*. Altmış evin ikisine bir *at düşer*).

- İsimlerle yardımcı kelimelerin birleşmesiyle yapılan isim cümleleri: Көлқайнар суы мөлдір, мол *бұлақ болғанмен*, кең *қоныс емес*. Ол – осы жақында болатын *ас туралы*, Бөжейдің *асы туралы*. Ұлықтар қасында өзінің екі атшабар, екі старшынымен қалған *Тәкежан ғана*. Көмекші есімді есімді сөйлемдер ілік жалғауының ашық, жасырын түрі арқылы жасалады: Осы – *Тереңсайдың тұсы*. Модаль сөздер есімді сөйлемдерде *сияқты, тәрізді, керек, мүмкін* т.б. сөздер мол қатысады: Оның бәріне ас пісіретін, отын-су қамдайтын *халық керек*. Сырт ажарлары шынымен егілген, есінен танып, бауыры езілген *кісілер тәрізді*. (Көлқайнар суы бerrak, bol *bulak olmasına rağmen*, geniş bir yerleşim *bölgesi değıldir*. O, yakınlarda düzenlenecek *yemek hakkında*, ölen Bөjey'in hayırına verilen *yemek hakkında*. Yöneticilerin yanında kendine ait iki atlı adam, iki çavuşuyla kalan *sadece Takejan'dır*. Yardımcı isimli isim cümleleri ilgi ekinin açık ve gizli şekliyle yapılır: Şu, *Terensay'ın civarı*. Modal sözler (Kalıp Söz/Kipsel Sözler) isim cümlelerinde *gibi, lazım, mümkün* v.d. kelimeler çok kullanılır: Onların hepsine yemek yapacak, odunu suyu ayarlayacak *halk lazımdır*. Dış görünüşleri gerçekten de için için yanan, kendinden geçip, ciğeri sızlayan *insanlar gibidir*).

M. Avezov'un «Abay Yolu» romanındaki basit cümleler bile epey karmaşıktır. Basit cümleler bile birkaç kelimeden oluşmaktadır. Bu yüzden de cümle tahlili yaparken, sadece cümlelerin ayırımını açığa kavuşturma sırasında oradaki isim fiilin öznesini belirleyerek, aralarındaki anlam ifadesinin ağırlığını görebiliyoruz. Şimdi de bunlara örnekler vermeye çalışalım:

- Yüklemler özel isim olan isim cümleleri. Burada cümle yüklemeleri özel isimden oluşmuştur. Bunun gibi özel isimler, kişi adları (onomastique) da yer isimleri de olabilmektedir. Romanın dilini araştırmakta olan E. Canpeyisov'un hesaplamasına göre, «Abay Yolu» romanında sadece kahraman olarak katılmış olan 450 kadar kişi adı, ... 230 aşkın yer adları varmış. Buna bir de romanda karşımıza çıkan ulus veya kavim isimlerini de ekleyebiliriz. Neticede roman sözlüğüne yerleşen kişi adları, ulus ve kavim isimleri, yer adlarının toplamı 1019 kelime olarak karşımıza çıkmaktadır (Bektayev 1979: 11-12).

- Özel isimler bile yüklem olarak çeşitli şekillerde karşımıza çıkar:

1. *İsim görevinde olan ve kişi adlarından yapılmış cümleler*: Араларындағы үлкендері *Абай мен Тәкежан*. Ол жатқан *Пушкин мен Лермонтов*. Оның бірі - *жеңге*, бірі - *Тоғжан*. (Араларындағы буюктері *Abay ile Takejan*. Олар *Puşkin ile Lermontov*'tur. Оnlardan biri *yenge*, biri *Toğjan*'dır).

- Bunun gibi yer adları da yüklem işlevini görebilirler. Бұл Бөкенші мен Борсақтың *көші*. Барлық атшабар, старшын, билер де бүгіндер *Бақанас бойында*. (Bu, Bөkenşi ile Borsak'ın *göçü*. Bütün atlı adamlar, çavuşlar, yöneticiler de bugünlerde *Bakanas boyundadır*).

2. *Cins (tür) isimli cümleler*.

- Kökü isim olan cümleler: Олардың бәрін еліктіріп, аса қыздырған – жалғыз бір шырқаған асқақ үн ол - *ән*. Ұлжан тартымды болумен қатар, сыншы да *ана*. Түбі, бәрінің де бағатын таразысы – *ел*. Ол мінезі *жеңіл*, білімге шолақ *адам*. Ол да еңгезердей мықты *жігіт*. (Onların hepsini özendirerek, iyice havaya sokan, seslendirilen mükemmel bir seda, *şarkıdır*. Uljan çekiciliğinin yanı sıra eleştirmen bir *annedir*. Sonunda, hepsinin de yanıt bekledikleri terazi gözü, *halktır*. O, karakteri *hafif*, bilgisiz bir *insan*. O da yapılı ve kuvvetli bir *delikanlı*).

Sıfatlardan oluşmuş isim cümleleri.

M. Avezov'un romanındaki isim cümlelerde sıfatlar, nitelik, izafi, basit, birleşik şekillerde görünür: Қазірде Абай көңілі қандай *салқын болса*, Ділде да сондай *жалынсыз*. Бірі – қабаған *қара төбеттей*. Біреуі – бүйірі солған, аш *көкжал бөрідей*. (Bugünlerde Abay'ın gönlü ne kadar *soğuk ise*, Dilda da bir o

kadar *serindi*. Biri, saldırgan *kara köpek* gibi. Diğeri, karnı yapışmış, aç *bozkurt* gibidir).

- Nitelik, izafi sıfatlar basit cümlelerde de birleşik cümlelerde de karşımıza çıkabiliyor: Бірақ, үні *зор*, лебі *екпінді*, батыл. (Fakat, sesi *güzel*, esintisi *kuvvetli*, cesurdur). Birleşik yüklem şeklinde: Басындағы кимешек шаршысы да ұқыпты сәнмен тартылған, *кірпиксіз аннақ*. (Başındaki kadın başörtüsünün parçası da özenli ve güzel bir şekilde bağlanmış, bembeyazdı).

- Nitelik sıfat isim cümlelerinde edatlarla da birleşerek, düşüncenin kesinliğini ortaya koyar: - Қара көктің жал-құйрығы *қара зой*. (-Siyah mavinin yelesiyle kuyruğu da siyah ya).

- Sıfatlardan oluşmuş isim cümleleri birleşik cümlelerin tamlanan ve tamlayan türlerinde de kullanılır: Шыңғыстың қара желі өзге уақыттың бәрінде *жақсы болғанмен*, дәл күздігүні *жайсыз-ақ*. (Şingis'in sert rüzgarı diğer zamanlarda *iyi olsa da*, tam sonbaharda *pek rahatsız* edicidir).

- Sıfatlar bütün miktar zarfi ve pekiştirme sıfatı türünde görülebiliyorlar: - Құнанбаевтың білімге ұмтылу талабы *аса зор*. (-Kunanbayev'in bilime olan hevesi *çok büyüktür*).

- Karşılaştırmalı miktar zarfi ve pekiştirme sıfatı türünde: Қанша дегенмен қырдың қара заңынан, мұсылманның қожа, молласының шарифатынан Россияның заңы адамға *мейірімдірек*, *рахымдырақ қой*. (Ne de olsa kır hayatının acımasız yasalarından müslümanın hoca, mollanın şeriatından Rusya kanunları insana daha *merhametli*, *şefkatlidir* ya).

- Abartılı zarflarla: Бірақ, байқап қараса Тоғжан *мінті ұялшақ*. Тағы да талай күннен толас таппаған, ақыры үскірген *сұмдық суық*. (Fakat dikkat ederse Тоғжан *çok utangaçtır*. Yine uzun züredir durmak bilmeyen, sonunda şiddetlenen *korkunç bir soğuk*).

- İzafi sıfatlarla yapılan sıfat cümlelerini ikiye bölerek incelemek mümkündür. İki, isimlerden sıfat yapan işlek yarım ekleri aracılığıyla: (Kazak Türkçesinde) – day, -dey, -siz, -siz. Олар, анау көрініп тұрған екі, *Ақшоқы биігіндей...* (Onlar şurada gözüken iki *Akşoki tepesi gibidir*). Қонақ үйі шешелер үйіндей емес, сыртынан да *салқын*, *үнсіз...* (Misafir evi analarının evi gibi değil, dışarisından da *soğuk*, *sessiz...*). Тағы біреуі – қан иісін сезіп жаланып жүрген *түлкідей*. (Bir başkası, kan kokusunu sezip, yalanarak gezmekte olan *tilki gibidir*).

- İşlek olmayan eklerle yapılanlar: Соның бәрі шетінен *қалжыңқой*, ашық. (Onların hepsi *şakacı*, аşıқtır).

- Сıfatlar şahıs çekiminde de, iyelik çekiminde de cümleyi tamamlayıcı nitelik taşıрлар: Парақорлық- кітап айтатын күнәнің *үлкені...* -Айтқаным айтқан, *жазықтысың*, *арамсың*. (Rüşvetçilik, kitabın belirttiği günahların *büyüğüdür...* – Dedğim dedik, *suçlusun*, *kötü niyetlisin*).

- Сıfatlar birleşik yüklem şeklinde de bağımsız cümlelerde de çok kullanılır: Толық денелі, дөңгелек жүзді Нұрғаным *сұлу да*, *сәнді екен*. (Dolgun vücutlu, yuvarlak hatlı Nurganım, *güzel ve süslüymüş*).

- Сıfatlar birleşik yüklem şeklinde bağımlı (girişik) birleşik cümlelerin tamlayan ve tamlanan şeklinde de kullanılır: Омбы қар қорықтың шет-шетінде *қалың болғанмен*, дәл шилердің ішіне кіргенде оншалық *қатты емес*, *күпсек екен*. (Kalın kar koroğun kenarlarında *kalın olmasına rağmen*, tam da kamışların içine girildiğinde o kadar da *sert değil*, *tazeymiş*).

- Сıfatlar modal kelimelerle de kelime gruplarından oluşан isim cümleleri oluşturur: Аузы сөзге олақ болса да, алқыны, екпіні *күшті тәрізденеді*. (Konuşmayı pek beceremese de, coşkusu, hızı *güçlü gibidir*).

- M. Avezov'un «Abay Yolu» romanındaki sıfatlı isim cümleleri feraseti, hayal etmeyi, güzelliği, ölçüleri v.d. anlamları ifade eder.

Sayı sıfatlarından oluşmuş isim cümleleri.

Sayı sıfatlarından oluşmuş isim cümleleri diğer kelime gruplarına göre romanda daha az kullanılmıştır. Sayı sıfatları isim cümlesinde basit bir türde ve

analitik bir yaklaşım şeklinde ortaya çıkar: Қыстың басы, көшпелі қазақ аулында тері он екі ай ішіндегі, ең ауыр кездің *бірі*. Биыл Асан *жетіде*, Үсен *бесте*. (Қыс басы, göçебе Kazak köyünde on iki ay içindeki en zor bir dönemin *biri*. Bu sene Asan *yedide*, Üsen *beşte*).

Sayı sıfatlı isim cümlesinde asıl sayı sıfatları, topluluk, belirsiz sayı sıfatları karşımıza çıkıyor. Onlar basit, birleşik, iyelik çekimli, şahıs çekimli ve hal ekleriyle yapılmaktadır.

- Asıl sayı sıfatı şeklinde: Абайдың қасындағы жас жігіттер саны *он екі*. (Abay'ın yanındaki genç delikanlıların sayısı *on iki*).

- Sıralama sayı sıfatı ile numaralanmış келімелерле: Мұнда келгелі биыл *бесінші жыл*. (Buraya geleli bu sene *beşinci* yıl).

- Topluluk sayı sıfatı şeklinde: Бәйгенің бәрі де *тоғыз-тоғыздан*. (At yarışının hepsi de *dokuz dokuzdan*).

- Belirsiz sayı sıfatlarıyla: Базаралының туыс, дос көршілерінен құралған аулы көп үйлі кедей ауыл, *он бес шамасындай*. (Bazaralı'nın akraba, dost komşularından oluşan köyü kalabalık evlerden oluşmuş yoksul bir köy, *on beş kadardır*).

- Sayı sıfatlı isim cümlelerini kesinleştirmekte yardımcı isim, edat, modal келіме, yardımcı fiiller de devreye girer: Байтастың мінгені Құнанбайдың кара жал бурыл аты, дәмелі бәйге аттың *бірі еді*. Күткені, тісін басқаны *біреу-ақ*. – Бар мал емес, *елу-ақ қой керек*. (Baytas'ın bindiği Kunanbay'ın кара yeleli kır atı, yarışta kazanması beklenen yarış atlarından biri idi. Beklediği, dışın sıktığı sadece *bir tanedir*. Bütün hayvanlar değil, sadece *elli koyun* lazımdır).

Sayı sıfatlı yardımcı келімелерінің ішінде олуп, iyelik, çokluk, hal ekleriyle de düşüncenin tamamlanmasını sağlar: Бас тоғызы түйе, екінші тоғызы жылқы, аяғы қой, ешкі тоғыздары және ішік-кілем сияқты *тоғыздар еді*. Үйткені, анау таудан ағылған нөпірдің сан мөлшері де бір *бес жүзден кем емес*. (İlk dokuzu deve, ikinci dokuzu yылkı, sonu koyun, keçi dokuzları ve күrk, kilim gibi *dokuzlar* idi. Sebebi, şu dağdan gelmekte olan kalabalık insan topluluğunun tahmin edilen sayısı da *beş yüzden az değildir*).

Бағымлы (girişik) birleşik cümle ikisi de sayı sıfatlıdır: Алдыңғы бәйге түйе бастатқан *тоғыз*, екінші жамбы бастатқан *тоғыз*. (Өндекі yarışан devenin önde olduğu *dokuz*, ikincisi cambı (Kazak milli oyunlarında kullanılan gümüş ya da altın parçasıdır) başlattığı *dokuzdur*).

- Sayı sıfatlı isim cümleleri бағымлы birleşik cümlelerin tamlayan ögesinde de sık sık kullanılır: Бас жасысы Қоқан керуенінен алған жүз қойлық жібек кілемнен басталса, содан ары, ішік *жиырма бес*, сырмақ, сандық, *жиырма бестен*. (Baş tarafı Kokan kervanından alınan yüz koyunluk ipek kilimden başlıyorsa, devamında күrk *yirmi beş*, döşeme, sandık, *yirmi beşten*).

Zamirli isim cümleleri de isimlerden sonra M. Avezov'un romanında en çok karşımıza çıkan türlerdir. Araştırma çalışmasında zamir yüklemelerinin türlerine, yapıma şekillerine, anlamlarına dikkat edilip, zamirin cümle sonunda gelip, düşünceyi tamamlayıp, isim cümlesi olarak işlev gördüğünü ortaya koyduk. İsim cümlelerini oluşturmada zamirlerin her türünün yeri ayrıdır. Romanda şahıs, işaret, soru zamirleri çok sık, belirsiz zamirler ise daha az karşımıza çıkar.

- Şahıs zamirli: Бар елдің күтімі де, шығыны да *бізде*. (Bütün halkın bakımı da, masrafı da *bizde*).

- İşaret zamirli: Жидебайдағы қыстаудың ең үлкен бөлмесі *осы*. (Jidebay'daki kışlığının en büyük odası *bu*).

- Soru zamirli: Судан қалай өтесіз, Абай, атыңыз *қайда?* (Sudan nasıl geçeceksiniz Abay, atınız *nerede?*).

- Dönüşlülük zamirli: Жаңағы даурықтардың бәрін естіп, тоқыраған Шөженің *өзі*. (Deminki gürültülerini hepsini duyuup, duraklayan Şöje'nin *kendisi*).

- Belirsiz zamirli: Мұхаметжан – Абайдың туысқандарының *бірі*. (Muhametjan, Abay'ın akrabalarından *biri*).

Bütün zamirler tekli, çoklu, şahıs, iyelik, hal ekleriyle yapılar, isim cümlelerini tamamlarlar. Özellikle şahıs, işaret zamirleri hal eklerinin bütün şekillerinde görünmektedir: Абайдың бас алмай оқығандары *осылар*. ...Сол таңым *сенсің бе?* Абайдың бұрыннан жақсы білетін бір танысы Жиренше де *осында*. (Абай'ın başını kaldırmadan okudukları *bunlar*... О сабағым *sen misin?* Абай'ın eskiden beri iyi bildiği tanıdığı Жиренше де *burada*.).

- Шәһис замирлерине –*нікі*, - *дікі* (Қазак Түркқесіндекі шәклідір) еклері екленен шәкклерінде растламак мүмкүндүр: Шөжікеннің түскен үйі *біздікі!* Ет бауыр туыс *оныкі!* –Ел де *сенікі*, ел ішіндегі тентек те *сенікі*. (Шөжікен'ін гелір калдігі ев (*біздікі*) *бізмікі!* Яқын акрба кардеш *онункі!* – Үрт да (*сенікі*) *сеніндір*, Үрдүн ішіндекі Үрәмәзлар да *сеніндір*.).

Замирлерге Үрдүмсі фїл, едат, модаль келімелер екленіп, замірлі бірлешік үклемлі ісім сүмлесі олуп, сүмлейі даһа да нетлештіріп, топарлар: Қазірде Абай байқаса, мына Базаралы *ол емес*. Ендігі Становтың Мағаш үшін алысатын мақсаты *сол ғана*. Жеміс күтіп, нәр алатыны *сенсің ғой*. Шынында мына сорлы тілмәш дәл соның *өзі сияқты*. Саркөл айналасындағы топыры көп ауыл *сол тәрізді*. Алшынбайдың ойы да *осы туралы еді*. (Шімділерде Абай'ın діккат еттігіне гөре, шу Базаралы *о дегїлдір*. Бундан бөйле Stanov'un Мағаш ішін ұғрашасак амасі *бір тек одур*. Меуvasını бекледігі, бесленме кайнағи *sensin ya*. Герçekтен де шу заваллі дїлмаш там да onun *kendisi gibidir*. Сарыгөл чевресіндекі калабалык көй *o gibidir*. Алшынбай'ın дүшүнцесі де *bunun hakkında idi*.).

Замірлі бірлешік ісім сүмелеріне гөре замірлі басит ісім сүмелері даһа фазладір. *Bildirme cümleleri*: Анық Тоғжан жары *осы*. Киргиздің деревнясы ғой бұл. Көктемде Қодарды асып өлтірген жер *осы*. Бар елдің күтімі де, шығыны да *бізде*. (Belli Тоғжан'ın еші *bu*. Kirgiz'in көүйу *ya bu*. İlkbaharda Kodar'ı asarak öldürдіклері yer *bu*. Bütün halkın bakımı да, masrafı да *bizde*). Сүмленін үклемі *bizde* локатив/ bulunma hal екіле шәһис заміріден олұшуп, сүмлейі тамамламaktadır. Бөжейдің арыздасқаны да, тіл қатып сөйлегені де *сол*. (Böjey'in шікаyeti де, ағзımı ачір конуштуғу да *шу*). Үклемі ексиз халдекі *шу* ішарет заміріле Үрїлміштір.

Soru cümleleri: - «Таң ...жүрек таңы ... Сол таңым *сенсің бе?* Жарығымбысың, *кімсің?*(- Güneş... Үрегімін гүнеші... О гүнешім *sen misin?* Ішігім мїсін, kimsin?).

Kısaltılmış cümleler: Шаруасы *сонда*. (Іші *orada*.).

Bağımlı (öğeleri ortak) cümleler: Жидебайдағы қыстаудың ең үлкен бөлмесі *осы*. Астың дәл үлкен күні *осы*. (Jidebay'daki қышлығın en бүйүк одасы *bu*. Үемегін en өнөмлі гүнү *bu*.).

Şahıslı cümleler: Абайдың тілегі *солай*. (Абай'ın dileгі *böyle*.).

Tam cümleler: Михайлов үйінде бұл әйелді Абайдың алғаш көргені *осы*. Биылғы жылдың ең алғашқы қары *осы*. (Mihaylov'un evinde bu kadını Абай'ın ilk гөрдүгү *шу*. Bu senenin ilk қары *шу*.).

Eksiz zaman bildiren bağımsız cümleler: Бөжейдің аруағына арналған соңғы *дауыс*, соңғы көз жас *осы*. Жылаған *ел*, жылатқан *бұл*. (Böjey'in ruhu ішін сөйленен son *seda*, son gözyaşları *шу*. Ағлауан *halk*, ағлатан *bu*.). Бу сүмелерін ікі ешінін де үклемлері ісімлерден олұшмуш, ilk ешінін үклемлері *seda*, *halk* түр ісімлеріден меудана гелміше, ікінсі Үрїсїнін үклемлері *шу*, *bu* ексиз шәклідекі ішарет замірлеріден меудана гелміштір.

İşaret zamirli karşılıklı bağımsız cümleler: Шөженің атына Абай қанық, бірақ көргені *осы*. (Şöje'nin adını Абай іуї бїліуор, fakat гөрдүгү *bu*.).

Dönüşlülük zamirli şartlı bağımlı cümleler: Кездесіп бірге жүре қалған шақ болса, үнемі күлкі ететіні, ойнайтыны осы Ғабитхан молданың *өзі*. (Buluşup beraber gezdikleri an olursa sürekli dalga geçtiği, oynadığı bu Ғabithan molların kendisi.).

«Var», «yok» үклемлі ісім сүмелерінің Үрїлїш шәкклері.

- «Var», «yok» kelimeleri yüklemlemlerle yanyana gelerek, yüklem işlevini görürler: Бұл жатақтың ішінде қырық рудан құралған *ел бар*. Ауыз үйге жайғасқан *жастар да бар*. Даңғыл қара *жол жоқ*. Ішінде жұпыны киімді *біреу жоқ*. (Bu yurdun içinde kırk boydan meydana gelmiş *halk var*. Girişteki odaya yerleşmiş *gençler de var*. Güzel kara *yol yok*. İçinde kötü giyinmiş *kimse yok*.)

- «Var», «yok» kelimelerinden meydana gelen yüklemlemler üç şahısta da her zaman cümlelerin sonunda genellikle öznelerle yan yana dururlar: - Осында бір Майбасар деген *ағам бар*. Басында жұқа ғана аққоян *бөркі бар*. Әлі күнге түс шайысқан *жерлері жоқ*. (- Burada Maybasar adında bir *ağabeyim var*. Başında incecik beyaz tavşan tüyünden *börkü var*.)

«Var», «yok» kelimelerinden birleşik yüklemli isim cümleleri.

Yardımcı fiiller aracılığıyla yapılmış «var», «yok» yüklemli isim cümleleri: Алқымында әлі айықпаған ашу *бар еді*. Үшкір тұмсық, жаңа қара етігі *бар еді*. Тәкежан өзі *жоқ екен*. Бір Тәкежанда қазір сегіз жүз жылқы *бар екен*. (Boğazında hala yatışmamış öfke *var idi*. Sivri burun, yeni siyah çizmesi *var idi*. Takejan'ın kendisi *yok imiş*. Sadece Takejan'ın kendisinde şimdilerde sekiz yüz yılқы *var imiş*.)

- Modal kelimelerinin eklenmesiyle: Бетінде ғазап пен сор көлеңкесі *бар сияқты*. Жалт бұрылып, Абайға қараған нәркес қара көздерінде, тұңғыықтанып тұрған көркем ажармен қатар, бір сұрау да *бар сияқты*. (Yüzünde azap ve talihsizliğin gölgesi *var gibi*. Aniden dönerek Abay'a bakan güzel kara gözlerinde, çok derin bir görkemli cemalle birlikte bir soru işereti de *var gibiydi*.)

- Kesinlik bildiren *ya* edatının birleşmesiyle: -Абайжан! Ақылың *бар еді гою!* – деді. –Мынаның ар жағы да *бар гою*. –Қойшы, Керімбала! Күлкінің де орны *бар гою*. (- Abausığım! Aklın *vardı ya!* dedi. – Bunun ötesi de *var ya*. – Yарma Kerimbala! Gülmenin de yeri *var ya*.)

М. Avezov'un «Abay Yolu» romanında «var», «yok» yüklemli birleşik cümle çeşitleri de çok kullanılmıştır. Mesela:

- Bağımsız birleşik cümleler: Маңайда басқа не қыстау, не бірде-бір киіз үй де, тірі жан да *жоқ*. (Etrafta bundan başka ne kışlak, ne hiç bir keçe çadır da, canlı kimse de *yok*.)

- Karşılıklı bağımsız birleşik cümleler: Бірақ жалғыз Абай емес, Әбіштей жасты жанындай жақсы көретін іні-құрбы, дос-жаран, жора жолдас *бар*. (Fakat yalnız Abay değil, Abiş gibi genci çok seven kardeşleriyle arkadaşları, dostları *var*.)

Bağlaçsız bağımsız cümleler: Бұл бай ауыл емес, бірен-саран ғана бозғылт үйі *бар*. (Bu zengin bir köy değil, sadece birkaç boz evi *var*.)

Бағымлы (girişik) birleşik cümlelerin diğer türleri.

Karşılıklı bağımlı cümleler: Бар жүрек, бар қиялы Тоғжанмен туысып тұрса да, мынау тұсауға көнбеске шара *жоқ*. (Bütün kalbi, bütün hayali Toğjan ile aynı olsa da, şu engele razı olmaktan başka çare *yok*.)

Hareket bildiren bağımlı cümleler: Бұларды өлтіре сынап, бәріне қатал үкім айтқан Салтыков-Щедрин сияқты жазушы *бар*. Олармен жүз көрісіп, сырмінез болған Құнанбай да *жоқ*. (Bunları iyice eleştirip, hepsine sert yorumlar getiren Saltıkov Şedrin gibi yazar *var*. Onlarla yüzyüze görüşüp, çok yakın tutan Kunanbay da *yok*.)

Şartlı (bağımlı) birleşik cümle: Ал, дұрыс боп шешілсе, мұндай істі Алшынбайға бергеннен абзалы *жоқ*. (Evet, doğru karara bağlanırsa, böyle işi Alşınbay'a vermekten daha iyi bir yol *yok*.)

Kazak dilinde böyle yüklemli cümleleri *ya* isim, *ya* da fiil cümlelerinden biri olarak inceleme meselesi daha ele alınmış değildir. İlk olarak Türkoloji'de sadece A.P. Potseluyevskiy *var, yok* kelimelemleri isim cümleleri sırasına dahil ederek incelemiştir. Kazak dil biliminde M. Balakayev *var, yok* kelimelemleri

yüklemleri ne isim ne de fiilli yüklemelere dahil ediyor. «Var», «yok» kelimelerinin yüklem işlevi görmesidir diye fikir bildiriyor.

Sonuç

Biz bu araştırmamızda M. Avezov'un «Abay Yolu» romanı esas alarak isim cümleleri, onların kullanılma şekilleri, türleri meseleleri üzerinde durduk.

Genel olarak diğer Türk lehçelerinde M. Avezov gibi yazarların çalışmaları dil açısından ele alınıp, etraflıca incelenmektedir. Kazak dilinde ise bunun gibi çalışmaların dil yönü hemen hemen hiç incelenmemiştir diyebiliyoruz. Cümlelerin sözdizimi çok karmaşıktır. Bu karmaşıklık onların çeşitleriyle alakalıdır. Günümüzde Kazak dilindeki cümle çeşitleri basit cümle, birleşik cümle, kısaltılmış, bağımlı, şahıslı, şahıssız, bildirme, ünlemli, soru, emir, olumlu, olumsuz, tam ve eksik, şahsı belirli ve belirsiz olan, isim cümleleri olarak incelenmiştir. Cümleleri bu şekilde incelemek kalıplaşmıştır. Fakat yine de son zamanları bu cümle çeşitlerinin sırasında isim ve fiil cümleleri gibi türleri de yer etmeye başlamıştır.

Düşüncenin kavram anlamını bildiren isim cümlelerinin M. Avezov'un «Abay Yolu» romanında bolca karşımıza çıkması, daha sonraki yazılı edebiyatımızda isim cümlelerinin basit ve birleşik türlerinin kullanılmasına temel teşkil etmiştir diye düşünüyoruz. Cümlelerin isim şekli hakkında son zamanlarda daha çok konuşulur olmuştur.

İsim cümlelerinin fiil cümlelerinden önemli farkı, onların yüklemelerinin isimlerden oluşmasındadır ve cümledeki düşüncenin kavram anlamını bildirmesindedir. İsim cümleleri ile fiil cümlelerinin anlamsal yapısı aynı değildir. Fiil cümlesinin yüklemi çeşitli iş, hareket, durum, hal gibi işlemlere bağlı olan kavramları ifade ederken, isim cümlelerinde yüklem hangi kelime türünden yapıldığını, o kelime grubunun isim, sıfat, sayı, mekân, karşılaştırmalı, zaman anlamlarını bildirmektedir.

M. Avezov'un «Abay Yolu» romanındaki isim cümlelerindeki yüklemelerin bütün türleri açığa kavuşturulmuştur. İsim cümlelerindeki bağlanma yöntemleri tespit edildi. İsim cümlelerini belirlemede her bir isim türlerinin morfolojik alanları genişçe incelenmiştir.

İsim cümlelerini inceleme aşamasında yüklemelerin sadece fiil grubuna ait olmadığını, isim cümlelerinin öznesiyle yüklemi yüklem şeklinde bulunup, zaman, şahıs, modallik ilişkisi kurduğunu ve o kalıpların isim yüklemelerin yardımcı yapısı aracılığıyla daha açık bir şekilde belli olduğunu görebildik. Mesela: Абайдың бас алмай оқығандары *осылар*. Мән *Оралбай емесін*. Ұзынша боп біткен, қоңырқай көздері *саналы сияқты*. (Abay'ın başını kaldırmadan okudukları *bunlar*. Ben Oralbay *değilim*. Uzunca gelen, kahve renkli gözleri *şuurlu gibiydi*.)

M. Avezov'un «Abay Yolu» romanındaki isim cümlelerinin kullanılış şekillerine bakarak, bu yapılar özel sözdizimsel yapı olarak belirlendi. Onlar kendine has sözdizimsel imkanlara sahiptir ve belli paradigma sistemi oluşmuştur.

Araştırma çalışmasında isim cümlelerinin romanda karşımıza çıkan aşağıdaki gibi türleri vardır:

1) İsim cümleleri (isimli isim cümleleri; sıfatlı isim cümleleri; sayı sıfatlı isim cümleleri; zamirli isim cümleleri), 2) birleşik yüklemli isim cümleleri (isim yüklemli isim cümleleri; sıfat yüklemli isim cümleleri; sayı sıfat yüklemli isim cümleleri; zamir yüklemli isim cümleleri; «var», «yok» kelimelerinden birleşik yüklemli isim cümleleri), 3) «var», «yok» kelimelerinden isim cümleleri; yardımcı isim yüklemli isim cümleleri.

«Abay Yolu» romanındaki isim cümlelerinin paradigmaları ile metin oluşturuculuğu, onların yapı açısından bütünlüğü, iletişimsel bağımsızlığı ile metne anlam açısından (şartlı şekilde) bağımsız olabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Muhtar Avezov'un "Abay Yolu" romanının ikinci baskısında isim cümlelerinin bolca kullanıldığı görülmüştür.

İlk baskısı ile ikinci baskının metinleri karşılaştırmalı yöntemle incelendi.

İsim cümleleri fiil cümlelerine nazaran anlam ve hacim bakımından daha kısadır.

Tarihi açıdan incelendiğinde, isim cümleleri fiil cümlelerine göre daha önce meydana gelmiştir. Bu geleneğe sadık kalan M. Avezov, tarihi romanını eskiden olduğu gibi, sadece isim cümleleriyle vermesi, yazarın dilin tarihi geçmişinden haberdar olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar:

Akimov, T. (1989). *Tüsinikter. Avezov M. Abay Joli*. Almatı: Jazuşı Yay.

Avezov, M. O (1942). *Abay: tarihi roman*. Almatı: Qazaqtın Birikken Memlekettik Yay.

Avezov, M. O (1947). *Abay: tarihi roman*. Almatı: Qazaqtın Birikken Memlekettik Yay.

Avezov, M. O. (1961). *Abay Joli: roman-epopeyası*. Almatı: Qazaqtın Memlekettik Korkem Adebiet Yay.

Balakayev, M. B. (1992). *Qazirgi Qazak Tili. Söz Tirkesi men Jay Söylem Sintaksisi*. Almatı: Ana Tili Yay. 106-107.

Bektayev, K. ve Jubanov, A. ve Mirzabekov, S. (1979). *M. Avezov'un Abay Yolu Romanının Jiyilik Sözdigi*. Almatı: Ğılım yay. 11-12.

Böribayeva, S. B. (2012). *"Abay Joli" Roman-Epopeyasındağı Esimdi Söylemler*. (Monografi). Ukrayina. Simferopol: THY im. V.İ. Vernadskogo. "DIAIPI" yay. 120.

Kabdolov, Z. (1997). *Menin Avezovim*. Almatı: Sanat Yay. 294-295.

Karatayev, M. K. (1987). *Qazaktın tunğış epopeyası. Muhtar Avezov Tağılımı: Adebı-Sın makalalar men zerteuler*. Almatı: Jazuşı Yay. 151-152.

Onalbayeva, K. K. (2002). *Qazirgi Qazaq Tilindegi Esimdi Söylemler*. Filologiya Ğılımı Kandidattıq Dissertatsiya Avtoreferatı. Almatı.

Potseluyevskiy, A. O. (1975). *İzbrannıye Trudı*. Otv. Red. Kurbanov A.A. Aşhabad: İlim Yay.

Sevortıyan, E. V. (1961). *O Nekotorıh Voprosah Strukturi Predlojeniya v Turkskih Yazıkah. İssledovaniya Po Sravnitelnoy Grammatike Turkskih Yazıkov. Sistaksis*. Pod. Red. Sevortıyana E.V. Moskva: Hayka Yay. 21-28.

Iskakov, A. I. (1991). *Qazirgi Qazak Tili*. Almatı: Ana Tili Yay.